

Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право
УДК 349.4

Курило Інна Володимирівна

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Курило Інна Владимировна

*доктор юридических наук, профессор,
профессор кафедры международного права и сравнительного правоведения
Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины*

Kurylo Inna

*Doctor of Science of Law, Professor,
Professor of the Department of International Law and Comparative Law
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0001-7018-3883

Семчик Олександр Віталійович

*кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник
Відділу з проблем розвитку землеустрою та земельного кадастру
Інститут землекористування НААН України*

Семчик Александр Виталиевич

*кандидат юридических наук, старший научный сотрудник
Отдела проблем с развития землеустройства и земельного кадастра
Институт землепользования НААН Украины*

Semchyk Oleksandr

*PhD in Legal Sciences, Senior Research Fellow of the
Department of Land Management and Land Cadastre Development
The Institute of Land Management of
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine*

ORCID: 0000-0002-1363-8818

Кравченко Олена Миколаївна

аспірантка

Національного університету біоресурсів і природокористування України

Кравченко Елена Николаевна

аспирант

Национального университета биоресурсов и природопользования Украины

Kravchenko Olena

PhD Candidate of the

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ORCID: 0000-0001-5650-8215

**КОНСОЛІДАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО
ПРИЗНАЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ
КОНСОЛІДАЦІЯ ЗЕМЕЛЬ СЕЛЬСЬКОХОЗЯЙСТВЕННОГО
НАЗНАЧЕНИЯ В УКРАИНЕ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ
CONSOLIDATION OF AGRICULTURAL LAND IN UKRAINE:
THEORETICAL AND LEGAL BASIS**

***Анотація.** У статті висвітлюються проблеми теоретико-правових засад розвитку інституту консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні. Проаналізовано поняття фрагментації земель. Аргументовано, що в сучасних умовах використання земель сільськогосподарського призначення в Україні основну проблему представляють фрагментація права власності на землю. Зазначено, що одним із інструментів покращення землекористування є консолідація земель. Здійснено комплексне дослідження поняття консолідації земель сільськогосподарського призначення. Доведена доцільність законодавчого визначення поняття «консолідації земель сільськогосподарського призначення». Зроблено висновок про необхідність прийняття Закону*

України «Про консолідацію земель сільськогосподарського призначення». Зазначено, що однією із умов здійснення заходів щодо консолідації земель сільськогосподарського призначення є ринок земель. Сформульовано висновок, що дієве правове забезпечення консолідації земель може стати надзвичайно ефективним засобом розвитку сільських територій. Запропоновано доцільність розробки комплексної правової концепції консолідація земель України та запровадження української моделі проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення.

Ключові слова: *землі сільськогосподарського призначення, консолідація земель, фрагментація земель, землеустрій, перерозподіл земель, ринок земель, сталий розвиток, сільські території.*

Анотація. *В статье освещаются проблемы теоретико-правовых основ развития института консолидации земель сельскохозяйственного назначения в Украине. Проанализированы понятия фрагментации земель. Аргументировано, что в современных условиях использования земель сельскохозяйственного назначения в Украине основную проблему представляют фрагментация собственности на землю. Отмечено, что одним из инструментов улучшения землепользования является консолидация земель. Осуществлено комплексное исследование понятия консолидации земель сельскохозяйственного назначения. Доказана целесообразность законодательного определения понятия «консолидации земель сельскохозяйственного назначения». Сделан вывод о необходимости принятия Закона Украины «О консолидации земель сельскохозяйственного назначения». Отмечено, что одним из условий осуществления мер по консолидации земель сельскохозяйственного назначения является рынок земель. Сформулирован вывод, что консолидация земель может стать чрезвычайно эффективным средством развития сельских территорий. Предложено целесообразность разработки комплексной правовой концепции*

консолидація земель України і впровадження української моделі проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення.

Ключевые слова: *землі сільськогосподарського призначення, консолідація земель, фрагментація земель, землеустроєство, перерозподіл земель, ринок земель, стійке розвиток, сільські території.*

Summary. *The article highlights the problems of theoretical and legal bases of development of the institute of consolidation of agricultural lands in Ukraine. The concept of land fragmentation is analyzed. It is argued that in modern conditions of agricultural land use in Ukraine the main problem is the fragmentation of land ownership. It is noted that one of the tools to improve land use is land consolidation. comprehensive study of the concept of consolidation of agricultural land. The expediency of the legislative definition of the concept of "consolidation of agricultural lands" is proved. The conclusion is made about the need to adopt the Law of Ukraine "On Consolidation of Agricultural Lands". It is noted that one of the conditions for the implementation of measures to consolidate agricultural land is the land market. It is concluded that land consolidation can be an extremely effective means of rural development. The expediency of developing a comprehensive legal concept of land consolidation of Ukraine and the introduction of the Ukrainian model of consolidation of agricultural land is proposed.*

Key words: *agricultural lands, land consolidation, land fragmentation, land management, land redistribution, land market, sustainable development, rural areas.*

Постановка проблеми. У процесі здійснення земельної реформи, значна частина земель сільськогосподарського призначення було розпайована та передана у приватну власність громадян України (66 % від загальної площі сільськогосподарських угідь країни), у зв'язку із чим

виникла проблема фрагментації земель, що стало причиною поступового соціально-економічного занепаду сільських територій.

Інститут консолідації земель сільськогосподарського призначення є незамінним інструментом покращання комплексного розвитку сільських територій, що дозволить покращити інтегроване планування землекористування та землеволодіння.

Вирішення проблем щодо правового забезпечення консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні реалізовано не у повній мірі, що не дозволяє на практиці реалізувати заходи щодо необхідної консолідації земель.

Аналіз останніх досліджень і публікації. Дослідження теоретико-правових засад консолідації земель сільськогосподарського призначення, розвитку земельних відносин у контексті запровадження консолідації земель в Україні знайшли відображення в наукових працях таких учених, а саме: В. Богданця, Д.С. Добряка, Й.М. Дороша, Т.О. Євсюкова, В.І. Курила, О.П. Куцевича, П.Ф. Кулиничка, М.І. Максименко, А.Г. Мартина, Т.В. Лісової, В.В. Носіка, С. Овчарука, П. Панталієнка, О.П. Світличного, С.В. Сидорова, Л.В. Ткачука, А.М. Третяка, А.М. Шворак та ін. **Метою статті** є дослідження теоретико-правових засад формування та розвитку консолідації земель з метою розбудови належного правового забезпечення консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Сільське господарство є однією із найголовніших галузей, що формує економіку країни, основу якої складає земельний фонд. Так, з 60,4 млн га території України 41,5 млн га (68,7 %) належить до земель сільськогосподарського призначення. За площею сільськогосподарських угідь наша країна посідає перше місце у Європі та восьме – серед країн світу [1].

Сільське господарство має важливе значення в економіці України, складаючи 8 % у структурі внутрішнього валового продукту (ВВП) і 17 %

загальної зайнятості населення, що формує 16–22 % національного доходу країни [2].

Водночас, кардинальні соціально-економічні трансформації у системі земельних відносин, не забезпечили формування сталого сільськогосподарського землекористування. Одним із напрямів, що буде сприяти вдосконаленню ефективного землекористування є запровадження механізму консолідації земель.

Доцільно погодитись із думкою П.Ф. Кулинича у тому, що відносини у сфері консолідації земель є принципово новим видом земельних відносин в Україні [3, с. 188].

Також, консолідація земель залишається традиційним підходом до вирішення проблеми фрагментації земель. Фрагментація земель (роздрібненість, парцеляція) є одним із значних недоліків землеволодіння і землекористування.

На думку В. І. Курила та інших вчених, проблема подрібнення земель в Україні глибоко пов'язана з питаннями ефективно організації сільськогосподарського виробництва, що позначилась реформуванням значної кількості колгоспів 1990-х роках ХХ ст.[4].

Поняття «фрагментація» походить від слова «фрагмент», що означає невелику або неповну частину, тобто частину відокремленого від цілого, до якого вона спочатку належала [5].

Так, на думку Ф. Доурінга (F. Dovring), фрагментація земель – «це поділ землі на велику кількість відокремлених ділянок...» [6], що являє собою одну із значних проблем землекористування.

Фрагментація земель є просторовою проблемою та значною перешкодою для розвитку сучасного сільського господарства. Вона стосується наступних чинників, а саме: розміру землеволодіння та кількості земельних ділянок, а також їх просторовому розподілу [7].

Отже, для попередження розвитку фрагментації земель необхідно на законодавчому рівні встановити вимоги щодо: обмеження мінімальних розмірів земельних ділянок сільськогосподарського призначення або встановлення мінімальних площ сільськогосподарського землеволодіння.

Одним із інструментів покращення землекористування є консолідація земель. Консолідація земель розглядається як основний механізм управління земельними ресурсами сільських територій [8, с. 107].

Термін «консолідація» («consolidatio») перекладається як «цілий», тобто об'єднання, згуртування чого-небудь [9]. Під консолідацією земель сільськогосподарського призначення слід розглядати діяльність (або інструмент), яка здійснюється з метою об'єднання фрагментованих (роздрібнених) сільськогосподарських агроформувань або, для об'єднання відокремлених земельних ділянок окремих господарств [10].

На сьогоднішній день в наукових колах не існує єдиної думки щодо розуміння консолідації земель сільськогосподарського призначення та її впливу на ведення сільського господарства та соціально-економічну ситуацію в аграрному секторі. Багато науковців стверджують, що консолідація земель здійснює певний вплив на навколишнє середовище, інші автори вказують на приховані негативні наслідки консолідації земель на навколишнє природне середовище та стан агроландшафту загалом [8, с. 128].

Так, консолідацію земель Л. В. Ткачук розглядає як інтегровану систему заходів з організації території землекористувань (землеволодінь) через об'єднання роздрібнених земельних ділянок у компактні масиви, створення правових та інституційних механізмів для уникнення фрагментації земель, а також природоохоронних заходів, здійснення необхідних поліпшень для агроформувань, зокрема заходів ведення боротьби з ерозією і поліпшення природних ландшафтів, що базуються на засадах раціональності та економічної ефективності [11, с. 12]. В. Є.

Данкевич вважає, що консолідація земель є системою заходів з організації території землекористувань через об'єднання роздібнених земельних ділянок у компактні масиви, створення правових та інституційних механізмів для уникнення фрагментації земель, а також проведення природоохоронних заходів [12, с. 49]. А.С. Попов, розглядає консолідацію земель, як сукупність існуючих заходів із землеустрою щодо регулювання структури прав на землю шляхом координації дій між власниками та користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення з метою формування сталого сільськогосподарського землекористування і розвитку сільських територій [8, с. 3]. Найбільш повно, на нашу думку, дає визначення «консолідації земель сільськогосподарського призначення» П. Ф. Кулинич, який визначає її як правову категорію, що врегульована нормами земельного та деяких інших галузей права діяльність суб'єктів земельних відносин, спрямована на формування оптимальних за розмірами та іншими критеріями земельних ділянок та землеволодінь [3, с. 190].

Таким чином, враховуючи, що інститут консолідація земель сільськогосподарського призначення набуває значної актуальності, виникає необхідність законодавчого визначення поняття «консолідації земель сільськогосподарського призначення». Чітке визначення вищезазначеної категорії, дозволяють уникати колізій, суперечливостей, прогалин у сфері регулювання земельних відносин.

На відміну від західних країнах континентальної Європи, де законодавча база щодо консолідації земель нараховує двохсотлітню історію, в Україні чинне земельне законодавство України не містить достатньо ефективного механізму правового забезпечення консолідації земель. Об'єднання земельних ділянок здійснюється відповідно до норм ст. 79¹ Земельного кодексу [13] та ст. 56 Закону України «Про землеустрій» від 22 травня 2003 р. [14].

Також, однією із умов здійснення заходів щодо консолідації земель сільськогосподарського призначення є ринок земель, що регулюється Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення» від 31.03.2020 р. № 552-IX [15].

З метою забезпечення консолідації земель на сьогодні назріла необхідність прийняття Закону України «Про консолідацію сільськогосподарських земель», який би комплексно врегулював вищезазначені суспільні відносини [16, с. 45]. Правова складова інституту консолідації сільськогосподарських земель повинна регулювати відносини між власниками земель і землекористувачами (купівля-продаж, оренда, спадщина, дарування, міна, застава та ін.), використання земель та земельних ділянок (рослинний і тваринний світ, водний і лісовий ресурс, надра та ін.), а також забезпечувати контроль (встановлення правил обліку, використання, моніторингу і охорони) і обмеженість (обмеження прав в інтересах інших органів державної влади та місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб) у використанні земель [8, с. 326].

Доцільно зазначити, що інститут консолідації може стосуватись земель усіх категорій, водночас, на нашу думку, особливого значення набуває процес консолідації земель сільськогосподарського призначення, що буде сприяти розвитку сільських територій та здійсненню ефективності сільськогосподарської діяльності. Тієї ж думки дотримується і А.М. Шворак, що зазначаючи, що консолідація земель може стати надзвичайно ефективним засобом розвитку сільських територій, відкриваючи перед землевласниками нові можливості, спрямовані на поліпшення умов проживання населення на сільських територіях [17, с. 13].

Таким чином, найбільш ефективним способом консолідації земель в рамках розвитку сільських територій є комплексна консолідація земель [8, с. 118].

Отже, одним із важливих напрямів вдосконалення землекористування є питання щодо розробки і запровадження української моделі проведення консолідації земель сільськогосподарського призначення, що може бути проведена шляхом: обміну, об'єднання оренди та купівлі-продажу земельних ділянок [7, с. 254].

Таким чином, у сучасних умовах розвитку земельних відносин в Україні консолідація земель сільськогосподарського призначення повинна проводитися з метою забезпечення сталого сільськогосподарського землекористування та розвитку сільських територій, що дозволить покращити стан сільськогосподарських угідь, їх структуру, склад, конфігурацію та буде сприяти збільшенню розміру сільськогосподарського землеволодіння і реалізації екологічних та природоохоронних заходів.

Висновки. Сільське господарство є однією із найголовніших галузей, що формує економіку країни. Вирішальна роль у розвитку цієї галузі належить земельним ресурсам та ефективній еколого-економічній збалансованій моделі їх використання. Водночас, соціально-економічні трансформації у системі земельних відносин, що спричинені проведенням земельної реформи в країні, не забезпечили формування моделі економіки сталого сільськогосподарського землекористування.

Одним із значних недоліків, що впливає на ефективність сільськогосподарського виробництва, а також землеволодіння і землекористування, належать фрагментація (роздрібненість) земель.

Сформульовано висновок, що для попередження розвитку фрагментації земель необхідно на законодавчому рівні встановити вимоги щодо: обмеження мінімальних розмірів земельних ділянок сільськогосподарського призначення або встановлення мінімальних площ сільськогосподарського землеволодіння, що забезпечує життєздатність господарства незалежно від форм власності та господарювання.

Консолідація земель залишається традиційним підходом до вирішення проблеми фрагментації земель, що розглядається як інструмент підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, розвитку сільських територій та охорони земель.

Консолідація земель сільськогосподарського призначення пов'язана не лише із забезпеченням підвищення ефективності ведення сільського господарства за рахунок зменшення рівня фрагментації земель та раціонального їх використання, а й із підвищенням зайнятості сільського населення, удосконаленням податкової політики, покращанням інфраструктури та здійсненням заходів з охорони навколишнього середовища.

Доведено, що консолідація земель складається з двох основних компонентів: перерозподілу земель та планування розвитку сільських територій.

З'ясовано, що уся сукупність дій, пов'язаних із багатофункціональним значенням консолідації земель, повинна ґрунтуватися на певній принциповій основі та спиратися не лише на загально-юридичні, а й на специфічні земельно-правові принципи, а саме: обов'язковості громадської участі та демократичності; доцільності узгодження процесу консолідації земель із системою регіонального планування сталого розвитку сільських територій громад;

Консолідація земель розглядається як основний механізм управління земельними ресурсами сільських територій, що являє собою сукупність заходів із землеустрою щодо регулювання структури прав на землю шляхом координації дій між власниками та користувачами земельних ділянок сільськогосподарського призначення з метою формування сталого землекористування. Також, доцільно зазначити, що однією із умов здійснення заходів щодо консолідації земель сільськогосподарського призначення є ринок земель.

Оскільки, інститут консолідації земель сільськогосподарського призначення набуває значної актуальності, виникає необхідність законодавчого визначення поняття «консолідації земель сільськогосподарського призначення».

З метою забезпечення консолідації земель виникає необхідність прийняття Закону України «Про консолідацію сільськогосподарських земель» та удосконалити положення Закону України «Про землеустрій» шляхом запровадження нового заходу із землеустрою, а саме перерозподілу земель, як невід'ємного і найскладнішого процесу консолідації земель сільськогосподарського призначення.

Інститут консолідація земель сільськогосподарського призначення доцільно розглядати як ефективний спосіб розвитку сільських територій, що буде сприяти забезпечити землевласникам можливості, спрямовані на поліпшення умов проживання населення на сільських територіях.

Враховуючи важливість інституту консолідація земель сільськогосподарського призначення, доцільно запропонувати комплексну програму консолідацію земель України, що стане ефективним способом розвитку сільських територій. Також, з метою вдосконалення інституту консолідації земель, доцільно розробити стратегію консолідації земель сільськогосподарського призначення в Україні, що стане основою для розробки національної концепції з консолідації земель сільськогосподарського призначення.

Література

1. The corporate takeover of Ukrainian agriculture: country fact sheet. URL: http://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Brief_CorporateTakeoverofUkraine_0.pdf

2. Радомський С.С. Управління земельними ресурсами. Сталий розвиток сільських територій : у 7 т. Донецьк: УНИТЕХ, 2012. Т. 6. 406 с.
3. Кулинич П.Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в Україні: монографія. К.: Логос, 2011. 688 с.
4. Kurylo V., Bogdanets V., Pantaliienko P., Ovcharuk S. Land fragmentation in Ukraine: agricultural land-use management and jurisprudence issues. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 15. Issue 2. 2017. P. 102-109.
5. Bentley W. Economic and ecological approaches to land fragmentation: In defence of a much-maligned phenomenon. *Annual Review of Anthropology*. 1987. № 16. P. 31–67.
6. Dovring F. and Dovring K. *Land and Labor in Europe in 1900–1950*. The Hague : Martinus Nyhoff, 1960. 511 p.
7. King R. L., Burton S. P. Land fragmentation: notes on a fundamental rural spatial problem. *Progress in Human Geography*. 1982. № 6(4). P. 475–494.
8. Попов А. С. Інституціональні засади консолідації земель сільськогосподарського призначення: теорія, методологія, практика. дис. на здобуття наук. ступеня докт. економ. наук: спец. 08.00.06. Харків. 2018. 473 с.
9. Collins English Dictionary – Complete & Unabridged 10th Edition. URL: <http://dictionary.reference.com/browse/consolidate>.
10. Sonnenberg J. Fundamentals of Land Consolidation as an Instrument to Abolish Fragmentation of Agricultural Holdings. FIG XXII International Congress Washington, D.C. USA, April 19–26, 2002. URL: https://www.fig.net/pub/fig_2002/Ts7-4/TS7_4_sonnenberg.pdf.

- 11.Ткачук Л. В. Консолідація земель: ефективне використання та охорона в умовах трансформації земельних відносин: монографія. Львів : Вид-во Львів. НАУ, 2009. 249 с.
- 12.Данкевич В. Є. Консолідація сільськогосподарських земель як передумова розвитку аграрного сектора економіки. Інноваційна економіка. 2013. № 1. С. 49–52.
- 13.Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 р. № 2768-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3–4. Ст. 27.
- 14.Про землеустрій: Закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 36. Ст. 282.
- 15.Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо умов обігу земель сільськогосподарського призначення: Закон України від 31.03.2020 р. № 552-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 20. ст.142.
- 16.Кулинич П.Ф. Консолідація сільськогосподарських земель в Україні (правові проблеми). Право України. 2007. № 5. С. 45 – 50.
- 17.Шворак А. М. Теоретичні основи консолідації земель: зміст, мета, завдання, принципи. Землеустрій і кадастр. 2008. № 4. С. 11–13.

References

1. The corporate takeover of Ukrainian agriculture: country fact sheet URL: http://www.oaklandinstitute.org/sites/oaklandinstitute.org/files/Brief_CorporateTakeoverofUkraine_0.pdf.
2. Radom's'kyj S.S. Upravlinnya zemel'ny'my' resursamy'. Stalyj rozvy`tok sil's'ky`x tery`torij : u 7 t. Donecz`k: UNY`TEX, 2012. T. 6. 406 s.
3. Kuly`ny`ch P.F. Pravovi problemy` oxorony` i vy`kory`stannya zemel' sil's`kogospodars`kogo pry`znachennya v Ukrayini: monografiya. K.: Logos, 2011. 688 s.

4. Kurylo V., Bogdanets V., Pantaliienko P., Ovcharuk S. Land fragmentation in Ukraine: agricultural land-use management and jurisprudence issues. *Problems and Perspectives in Management*. Volume 15. Issue 2. 2017. P. 102-109.
5. Bentley W. Economic and ecological approaches to land fragmentation: In defence of a much-maligned phenomenon. *Annual Review of Anthropology*. 1987. № 16. P. 31–67.
6. Doving F. and Doving K. *Land and Labor in Europe in 1900–1950*. The Hague : Martinus Nyhoff, 1960. 511 p.
7. King R. L., Burton S. P. Land fragmentation: notes on a fundamental rural spatial problem. *Progress in Human Geography*. 1982. № 6(4). P. 475–494.
8. Popov A. S. Insty`tucional`ni zasady` konsolidaciyi zemel` sil`s`kogospodars`kogo pry`znachennya: teoriya, metodologiya, prakty`ka. dy`s. na zdobuttya nauk. stupenya dokt. ekonom. nauk: specz. 08.00.06. Xarkiv. 2018. 473 s.
9. Collins English Dictionary – Complete & Unabridged 10th Edition. URL: <http://dictionary.reference.com/browse/consolidate>.
10. Sonnenberg J. Fundamentals of Land Consolidation as an Instrument to Abolish Fragmentation of Agricultural Holdings. FIG XXII International Congress Washington, D.C. USA, April 19–26, 2002. URL: https://www.fig.net/pub/fig_2002/Ts7-4/TS7_4_sonnenberg.pdf.
11. Tkachuk L. V. Konsolidaciya zemel`: efekty`vne vy`kory`stannya ta oxorona v umovax transformaciyi zemel`ny`x vidnosy`n: monografiya. L`viv : Vy`d-vo L`viv. NAU, 2009. 249 c.
12. Dankevych V. Ye. Konsolidaciya sil`s`kogospodars`ky`x zemel` yakperedumova rozvy`tku agrarnogo sektora ekonomiky`. Innovacijna ekonomika. 2013. # 1. S. 49–52.

13. Zemel'ny`j kodeks Ukrayiny`: Zakon Ukrayiny` vid 25.10.2001 r. # 2768-III. Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. 2002. # 3–4. St. 27.
14. Pro zemleustrij: Zakon Ukrayiny` vid 22.05.2003 r. # 858-IV. Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. 2003. # 36. St. 282.
15. Pro vnesennya zmin do deyaky`x zakonodavchy`x aktiv Ukrayiny` shhodo umov obigu zemel` sil`s`kogospodars`kogo pry`znachennya: Zakon Ukrayiny` vid 31.03.2020 r. # 552-IX. Vidomosti Verxovnoyi Rady` Ukrayiny`. 2020. # 20. st.142.
16. Kuly`ny`ch P.F. Konsolidaciya sil`s`kogospodars`ky`x zemel` v Ukrayini (pravovi problemy`). Pravo Ukrayiny`. 2007. # 5. S. 45 – 50.
17. Shvorak A. M. Teorety`chni osnovy` konsolidaciyi zemel`: zmist, meta, zavdannya, pry`ncy`py`. Zemleustrij i kadastr. 2008. # 4. S. 11–13.